

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΕΡΑ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝ
ΛΕΥΚΩΤΗΣ ΑΝΚΑΘΙΣΤΗΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

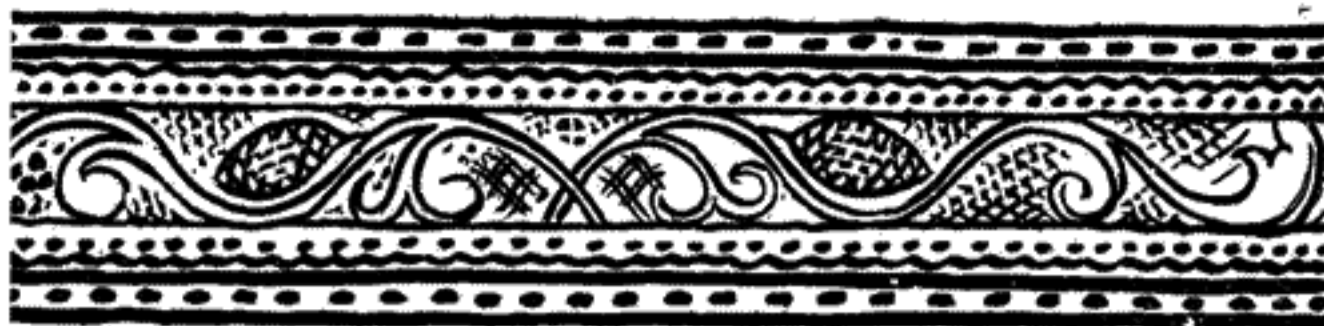
ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1956

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ*

ΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Ὁ ἰδεατοτυπικός συντηρητικός δὲν ἐξετάζει κριτικά τὴν ἰδεολογία του γιὰ νὰ δοκιμάσει τὴ λογικὴ τῆς συγκρότησιν κ' ἀντοχή ἢ γιὰ νὰ τὴν ἀπαλλάξει ἀπὸ ἀντιφάσεις. Ὁ κριτικός ὀρθολογισμὸς πού ἀναλύει καὶ ψάχνει εἶναι κατ' ἀρχὴ φαινόμενο ἀντισυντηρητικό, γιὰτὶ ὁ συντηρητισμὸς βασίζεται στὴν ἀμεση, ἐξωλογικὴ, «ἐκ παραδόσεως» ἀποδοχὴ ὀρισμένων ἀρχῶν. Ὁ κριτικός ὀρθολογισμὸς, κ' ἔταν ἀκόμα ξεκινάει μὲ πρόθεση ἐξυπηρέτησιν τοῦ συντηρητισμοῦ, στὴν οὐσία τὸν βλέπει γιὰτὶ ξυπνάει ἐρευνητικὰ δαιμόνια πού δὲν ξαναμαζεύονται εὐκόλα — ἡ ἀνάλυση εἶναι ἐπικίνδυνη στὰ σεβάσματα ἰδεολογικὰ οἰκοδομήματα ὅσο καὶ τὸ καθάρισμα σὲ παλὸ ζωγραφικὸ πίνακα. Μόνο καὶ μόνο ἡ χρῆση νεωτεριστικῶν μεθόδων — μόνο καὶ μόνο τὸ νὰ ρίχνει κανένας τὸν προβολέα τοῦ λόγου πάνω σὲ θεότητες πού χρωστοῦν τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴ δύναμή τους σὲ μιὰ παραδοχὴ σφυρηλατημένη στὸ σκοτάδι τοῦ ὑποσυνείδητου — ὑπονομεύει τὴν παράδοσιν τὸ ἴδιο σίγουρα μὲ τὴν κατευθεῖα ἀρνήσιν τῆς. Κλασσικὸ παράδειγμα ὁ Σωκράτης πού, ὅπως σωστά διέγνωσαν ὁ Ἀριστοφάνης κ' ὁ Nietzsche, οὐσιαστικὰ στάθηκε, τὸ ἴδιο μὲ τοὺς σοφιστὰς, καταλυτὴς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ συντηρητισμοῦ ἀπὸ τὴ στιγμή πού προσπάθησε νὰ τὸν στηρίξει μὲ τὸ καινὸ δαιμόνιο τῆς κριτικῆς ἀνάλυσης: γιὰτὶ ἡ προσπάθειά του ἀπέτυχε, ἀλλὰ τὸ ὄπλο — χωρὶς τὸ ἦθος πού τὸ συνόδευε στὸ πρόσωπό του — ἔμεινε στὰ χέρια τῶν μαθητῶν του καὶ χρησιμοποιήθηκε ἐναντίον τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας.

Δὲν εἶναι ἔργο τοῦ κοινωνιολόγου νὰ ἐξετάσει τὴ λογικὴ συγκρότησιν μιᾶς ἰδεολογίας γιὰ νὰ τὴν κρίνει ἐπιστημονικὰ ἢ ἀξιολογικὰ. Μπορεῖ ὅμως καὶ πρέπει νὰ τὴν ἐξετάσει γιὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴ δύναμιν ἀντίστασιν πού παρουσιάζει αὐτὴ ἢ ἰδεο-

λογία στὴ διαβρωτικὴ ἐπίδρασιν τοῦ κριτικοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἀπ' τὴ στιγμή πού τοῦτος ἀποτελεῖ, κοινωνιολογικὰ ἰδωμένος, ἓνα παράγοντα (μ' αὐξομειούμενη κατὰ ἐποχὰς σημασία) στὴ μεταβολὴ καὶ ἀνάπλασιν τῶν ἰδεολογικῶν ἐποικοδομημάτων.

Ἡ σχέση μιᾶς ἰδεολογικῆς πίστεως μὲ τὸν ὀρθὸ λόγον ἔχει τρεῖς ὄψεις:

α) Σχέση βασικοῦ ἰδανικοῦ μὲ τὸν ὀρθὸ λόγον. Τέτοια σχέση δὲν ὑπάρχει ποτὲ στὴν πραγματικότητα. Ἡ πίστις στὸ Θεὸ, ἡ θέλησιν ἀναμόρφωσιν τοῦ κόσμου κλπ. ἀποτελοῦν ψυχικὰ καταστάσεις πού τὸ πολὺ μποροῦν νὰ περιγραφοῦν κ' ἐξηγηθοῦν ψυχολογικὰ ἢ καλλιτεχνικὰ, ὄχι ὅμως καὶ νὰ θεμελιωθοῦν ἢ ν' ἀντικρουσθοῦν λογικὰ. Ὑπάρχουν βέβαια ἰδανικὰ φαινομενικὰ «λογικότερα» ἀπὸ ἄλλα, πού ἐπικαλοῦνται τουλάχιστον τὸν ὀρθὸ λόγον καὶ πού ὑποστηρίζονται συχνὰ σὰν ὀρθολογικὰ ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τους — τέτοια εἶναι τὰ διεθνιστικὰ, τὰ φιλελεύθερα, τὰ ὠφελιμιστικὰ συστήματα, καθὼς κ' ὁ μαρξισμὸς στὴν εὐρωπαϊκὴ, σοσιαλδημοκρατικὴ του μορφή²². Τὰ συντηρητικὰ ἰδανικὰ, ὡστόσο, δὲν ἀνήκουν σ' αὐτὴ τὴν κατηγορίαν, εἶναι ἀφελέστερα κ' εἰλικρινέστερα «συναισθηματικὰ» κ' ἐξωλογικὰ. Ὁ νεοέλληνας συντηρητικὸς δὲν εἶναι συντηρητικὸς ἐξαιτίας ἑνὸς συλλογισμοῦ, ἔστω καὶ λαθεμένου, ἀλλὰ γιὰτὶ νοιώθει ἀναπόσπαστα δεμένος μὲ τὴν πί-

22. Ὁ σοβιετικὸς κομμουνισμὸς εἶναι σήμερα, ὅ,τι κ' ἂν ἐπίσημα πρεσβεύει, ἀντικριτικὸς καὶ ἀντι-ὀρθολογικὸς στὸ δογματισμὸ του. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τοῦτο: ὁ A. France, λεπτὸς κ' εἰρωνικὸς ὀρθολογιστὴς, σατύριζε στὴν ἐποχὴ του τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησίαν γιὰ τὸν πόλεμό της κατὰ τοῦ «esprit de doute et de l'examen» — τοῦ κριτικοῦ πνεύματος πού εἶναι ἡ ψυχὴ κάθε ὀρθολογικῆς προσπάθειας στὴ σκέψιν. Τί θὰ ἔλεγε, αὐτὸς πού στὰ γεράματά του ἐνθουσιάστηκε μὲ τὴ ρωσικὴ Ἐπανάστασιν γιὰτὶ τὴν εἶδε σὰ μιὰ νίκη κατὰ τοῦ σκοταδίου, τῶν δογμάτων καὶ τῶν προλήψεων, ἂν προλάβαινε νὰ διαβάσει, τριάντα χρόνια ἀργότερα, ἓνα βίαιον ἄρθρον στὴν «Humanité» (ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Κ. Κ. Γαλλίας) κατὰ τοῦ ἴδιου «Esprit de doute» πού πολέμησε κ' ὁ καθολικισμὸς;

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον τεῦχος καὶ τέλος.

στη τῶν πατέρων του, μὲ τις παραδόσεις τῆς φυλῆς τῆς ὁποίας βλέπει τὸν ἑαυτό του σὰν κομμάτι καὶ συνέχεια, μὲ τὴ συγκίνηση τῆς σημαίας, τῆς εἰκόνας μὲ τὸ κερὶ, τοῦ μικροῦ κλειστοῦ κόσμου τῆς οἰκογένειας.

β) **Λογικὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ περισσότερα ἰδανικά.** Πληθώρα ἰδανικῶν παρουσιάζουν κατ' ἀρχὴν οἱ συντηρητικὲς ἰδεολογίες ποὺ ἔχουν δημιουργηθεῖ ὀργανικά καὶ βαθμιαία, ἐνῶ οἱ «προφητικά» καὶ μονοκόμματα φτειαγμένες εἶναι κατὰ κανόνα μονιστικὲς, ξεκινᾶνε δηλ. ἀπὸ μίαν ἀρχὴν στὴν ὁποία πρέπει νὰ ὑποτάσσονται ὅλα τ' ἄλλα. Ὅπου ὑπάρχει πληθώρα ἰδανικῶν τίθεται τὸ ζήτημα ἀν συμβιβάζονται λογικὰ ἀνάμεσά τους²³, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀν τὸ καθένα χωριστὰ στηρίζεται λογικά.

γ) **Λογικὴ σχέση ἰδανικοῦ σὰ σκοποῦ καὶ μέσων γιὰ τὴν ἐπιτεύξη του.** Τοῦτο τὸ θέμα παρουσιάζεται μονάχα στὰ «προφητικά» ἰδανικά δημιουργίας, ὄχι στὰ συντηρητικά. Τὰ τελευταῖα ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση καὶ καλλιέργεια ὀρισμένων θεσμῶν, κι' ἡ ἐκλογή τῶν πρόσφορων γι' αὐτὴ μέσων δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ καμμιά συγκροτημένη ἰδεολογικὴ δογματικὴ ἀλλ' ἀφήνεται — συνήθως — στὴ διάκριση τῶν ὁπαδῶν. Ἔτσι ἡ κριτικὴ τῆς λογικῆς σχέσης σκοποῦ καὶ μέσου δὲν περιλαμβάνεται στὴν ἀνάλυση τῆς ἴδιας τῆς ἰδεολογίας, ἀλλὰ στὴ μελέτη τῶν συγκεκριμένων πράξεων τῶν ὁπαδῶν τῆς²⁴.

Ἀπὸ τὰ τρία τοῦτα θέματα, τὸ δεύτερο εἶναι τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον στὴν περίπτωση ποὺ ἐξετάζουμε: συγκεκριμένα, κατὰ πόσο συμβιβάζονται λογικὰ²⁵ ἀναμεταξύ τους τὰ τρία βασικά ἰδανικά τοῦ νεοελληνικοῦ συντηρητικοῦ ποὺ ἀναφέραμε: ἡ Θρησκεία, ἡ Πατρίδα, ἡ Οἰκογένεια. Πιὸ συγκεκριμένα — γιὰτὶ πρόκειται γιὰ ἰδανικά ποὺ ἐπιτάσσουν ὀρισμένες πράξεις καὶ παραλείψεις στὸν πιστό τους — ἀν οἱ πράξεις καὶ παραλείψεις ποὺ ἐπιτάσσονται ἀπ' αὐτὴ ἀλληλοσυγκρούονται. Ὁ μελετητὴς μας λοιπὸν θὰ χρειαστεῖ νὰ ξεκαθαρίσει πρῶτ' ἀπ' ὅλα, σὲ

23. Ὑπάρχουν μὴ συντηρητικὲς ἰδεολογίες ποὺ παρουσιάζουν τὸ ἴδιο πρόβλημα. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἀν καὶ ξεκίνησε μὲ προφητικὲς καὶ συνάμα ὀρθολογικὲς ἀξιώσεις, μίλησε ταυτόχρονα κι' ἰσότημα γιὰ «ἐλευθερία» καὶ «ἰσότητα», δυὸ ἀρχὲς ἀσυμβίβαστες στὶς ἔσχατες συνέπειές τους.

24. Ἔτσι θὰ μπορούσε κανένας νὰ παρατηρήσει ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης, κάνοντας προπαγάνδα ἠττοπάθειας καὶ ἀπειθαρχίας γιὰ νὰ τελειώσει ὁ πόλεμος (πρβλ. ἰδιαίτερα Ἄχαρνες) χρησιμοποιεῖ μέσα ποὺ σὲ τελευταία ἀνάλυση εἶναι καταστρεπτικά γιὰ τὴ συντηρητικὴ πολιτεία ποὺ ἤθελε νὰ ἐξυπηρετήσῃ.

25. Λογικά, δηλ. ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ ἀν πραγματικὰ ὁ συγκεκρισμός τους — μὲ τις συνειδητὲς ἢ ὄχι ἀβάρεις ποὺ συνεπάγεται καὶ ποὺ καλύπτονται ψυχολογικά ἀπὸ πνευματικὴ νωθρότητα ἢ καταστάσεις ἐνθουσιασμοῦ — ἐμφανίζεται ἀρμονικὸς κι' ἀπαλλαγμένος ἀπὸ ἀντιφάσεις καὶ διλήμματα.

γενικὲς βέβαια γραμμὲς, τί ἐπιτάσσει κάθε ἰδανικὸ ἀπ' αὐτὰ παρμένο μονάχο του καὶ φτασμένο στὴν ἀκραία του συνέπεια:

α) **Πατρίδα:** ἐπιτάσσει—ἀνάμεσα στ' ἄλλα—θυσία προσωπικῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας, οἰκογένειας, τὸ φόνος, τὴν ἀπάτη, τὴν παραβίαση κάθε Ἐντολῆς—ἐφ' ὅσον γίνεται γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἔθνους. Στὴν πράξη μάλιστα ὁ συντηρητικὸς πατριώτης πιστεύει καὶ στὸ «ἱερὸ μίσος» κατὰ τοῦ ἐκάστοτε ἐχθρικοῦ λαοῦ καὶ τὸ διδάσκει στὰ παιδιὰ του.

β) **Θρησκεία:** σύμφωνα μὲ τὴν κύρια πηγὴ τῆς, τὴν Καινὴ Διαθήκη, ἐπιτάσσει τὴν παγκόσμια ἀγάπη καὶ συγχώρεση, τὴν ταπεινότητα, τὴν πραότητα, τὴν κατάργηση τῶν διακρίσεων ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς, συχνὰ τὴν ἐγκατάλειψη οἰκογένειας, κάθε γήινου δεσμοῦ.

γ) **Οἰκογένεια:** ἐπιτάσσει, σύμφωνα μ' ὅσα εἶπαμε πρὶν, ὄχι μονάχα τὴν εἰδικὴ ἀφοσίωση σὲ μίαν ὁμάδα ἀνθρώπων τοῦ ἴδιου αἵματος καὶ τὴν ἀλληλεγγύη μαζί τῆς, μὰ συχνὰ καὶ τὴ βλάβη ἄλλων ἀνθρώπων γιὰ ὄφελος τῶν πρώτων²⁶.

Καὶ μόνη ἡ σκιαγραφία τούτη δείχνει τὶς ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις, τὴν ἀδυναμία προσανατολισμοῦ τοῦ συντηρητικοῦ ποὺ θὰ ἤθελε — περίπτωση ἀπίθανη — νὰ κατασκευάσει ἓνα λεπτομερειακὸ κώδικα πράξης βασισμένο ταυτόχρονα καὶ στὰ τρία ἰδανικά, ἓνα κώδικα ποὺ νὰ προβλέπει καὶ νὰ τέμνει μὲ συνέπεια κάθε παρουσιαζόμενη ἀμφιβολία.

Ἀλλὰ, θὰ μᾶς ποῦν, τὰ τρία ἰδανικά δὲν εἶναι ἰσότημα, ἀλλὰ ἱεραρχημένα: ὕψιστο εἶναι ἡ Θρησκεία, ἀκολουθεῖ τὸ Ἔθνος κι' ἔπειτα ἡ Οἰκογένεια — τὸ καθένα καλλιεργεῖται μόνο μέσα στὰ ὅρια ποὺ τοῦ χαράζουν τὰ προηγούμενα. Ἔτσι ἡ θρησκεία θὰ ὀρίζει τὰ πλαίσια τοῦ πατριωτισμοῦ κι' ἡ ἀφοσίωση στὴν οἰκογένεια θὰ ἐπιτρέπεται μόνο ὅσο δὲ συγκρούεται μὲ τὰ δύο πρῶτα. Ἄλλωστε, προσθέτουν, τὰ ἰδανικά τοῦ ἔθνους καὶ τῆς οἰκογένειας βρίσκουν στήριγμα καὶ δικαίωση στὴν ἴδια τὴν Καινὴ Διαθήκη.

Τὰ δυὸ ἐπιχειρήματα πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν χωριστὰ:

Ἡ «ἱεράρχηση» τῶν συντηρητικῶν ἰδανικῶν σύμφωνα μὲ τὸ παραπάνω διάγραμμα θὰ ἔβαζε βέβαια μιὰ τάξη στὸν ἰδεολογικὸ κόσμο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, μὰ θὰ ἦταν μιὰ θεωρητικὴ κατασκευὴ ποὺ δὲ θ' ἀπηχοῦσε καθόλου τὴν ψυχικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα τοῦ νεοελληνικοῦ συντηρητισμοῦ. Ὅπως εἶδαμε, στὴν πραγματικότητα αὐτὴ τὸ θρησκευτικὸ αἶσθη-

26. Ἔτσι ὁ φόνος τιμῆς, ἡ βεντέτα, ἀλλὰ καὶ πράξεις λ.χ. κλοπῆς, οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης, καταστρατήγησης νόμων κλπ. ποὺ γίνονται πολλὲς φορὲς μὲ ἡσυχὴ συνείδηση «γιὰ τὰ παιδιὰ» τοῦ παραβάτη.

μα, ὑποταγμένο στὰ ἔθνικα κριτήρια ὄσο καὶ στὰ κριτήρια «οἰκογενειακῆς τιμῆς», ἔρχεται τελευταῖο—ἢ μᾶλλον, στὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία παρουσιάζεται τώρα, εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένο ἀπ' τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ τόσο νοθευμένο γιὰ νὰ συμβιβάζεται μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν δύο ἄλλων ἰδανικῶν ὥστε ἡ ἀξιολογικὴ τοῦ πρόταξη, σὲ μιὰ ξανακαθαρισμένη μορφή, νὰ χρειάζοταν μιὰν ἀληθινὴ ἰδεολογικὴ ἐπανάσταση μέσα στὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ γινόταν μέσα τῆς μιᾶς τόσο ριζικὴ ἀνατροπὴ, ἢ συντηρητικὴ ἰδεολογία θὰ ἔπαυε νᾶναι συντηρητικὴ καὶ θὰ γινόταν, μ' ἓνα τρόπο, ἐπαναστατικὴ. Καὶ στὴ μελέτη τούτῃ ἐνδιαφέρει ὄχι τὸ τί θὰ μπορούσε νὰ εἶναι μιὰ συντηρητικὴ ἰδεολογία πού θὰ ξεκινούσε ἀπὸ τὸ αἶτημα τῆς λογικῆς ἐνότητος καὶ συνέπειας, ἀλλὰ τὸ ἂν ἔχει ἐνότητα καὶ συνέπεια ἢ ὑπάρχουσα συντηρητικὴ ἰδεολογία τῶν Νεοελλήνων.

Ἀλλ' ἀξίζει ν' ἀσχοληθοῦμε λίγο καὶ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ θεωρητικοῦ συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στὰ τρία ἰδανικά κάτω ἀπὸ τὸ ἔμβλημα τῆς ἱεράρχησης: ἂν πραγματικά, καὶ ὡς ποῖο σημεῖο, τὰ ἰδανικά τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Οἰκογένειας βρίσκουν στήριγμα στὴν Καινὴ Διαθήκη. Συμβαίνει νᾶχω μπροστά μου μιὰ πρόσφατη σύντομη μελέτη πού ἰσχυρίζεται ὅτι βρίσκουν τέτοιο στήριγμα. Γραμμένη ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Γρ. Οἰκονομάκο²⁷, εἶναι μιὰ τυπικὴ προσπάθεια λογικῆς δικαίωσης τοῦ συντηρητικοῦ ἰδεολογικοῦ τρίπτυχου καί, σὰν τέτοια, κατάλληλη ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐξέταση τοῦ θέματος.

Ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι χριστιανός, πατριώτης καὶ πιστεύει στὴν οἰκογένεια. Ὡς ἐδῶ τὸ πρᾶμα δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο. Τὸ ἐνδιαφέρον ἀρχίζει ἀπ' τὸ ὅτι ὁ κ. Οἰκονομάκος ἔχει τὴν ὀξυδέρκεια νὰ δεῖ τὶς πιθανότητες ἀντιφάσεων στὴν τριπλὴ πίστη του καὶ τὸ θάρρος νὰ ἐπιχειρήσει νὰ τὶς ξεκαθαρίσει.

Τὸ θέμα εἶναι μεγάλο κι' ἡ ἀνάπτυξή του, στὰ στενὰ ὄρια μιᾶς διάλεξης, κατ' ἀνάγκη περιληπτικὴ. Ἐτσι τὸ ἱστορικὸ-κοινωνιολογικὸ στοιχεῖο λείπει ὁλότελα κι' ὁ συγγραφέας περιορίζεται στὰ πλαίσια μιᾶς αὐστηρῆς γραμματικῆς ἐρμηνείας, δηλαδὴ στὴ συλλογὴ καὶ παράθεση τῶν χωρίων τῆς Καινῆς Διαθήκης πού ἀφοροῦν, κατὰ τὴ γνώμη του, τὸ ἔθνος καὶ τὴν οἰκογένεια, γιὰ νὰ προχωρήσει ἔπειτα στὰ συμπεράσματά του κατὰ ἓνα τρόπο πού θυμίζει τὴ θεολογία τοῦ Ἀγίου Θωμᾶ. Ἀπὸ τὸν τελευταῖο διαφέρει μονάχα στὴ σειρά τῆς παρουσίαιστος: ἐνῶ κάθε κεφάλαιο τῆς *Summa* ξεκινᾶει μὲ τὴ «θέση» καὶ κατόπι περνᾶει στὴν ἐπιχειρη-

ματολογία τῆς «ἀντίθεσης», γιὰ ν' ἀρνηθεῖ κατόπι τὴν τελευταία καὶ νὰ ξαναγαυρίσει θριαμβευτικὰ στὴ θέση, ἢ διάταξη τῆς ἐργασίας πού μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι ἀντίστροφη—ὁ συγγραφέας, χωρίζοντας τὸ θέμα τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὸ θέμα τῆς οἰκογένειας, ἀρχίζει στὸ καθένα μὲ τὰ «ἀρνητικά» ἐπιχειρήματα πού βγαίνουν ἀπὸ διάφορα χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης κι' ἔπειτα, ὅταν πιά ὁ συντηρητικὸς ἀναγνώστης ἔχει τρομοκρατηθεῖ, ἀρχίζει νὰ παραπέμπει στὰ «θετικά» χωρία τῶν ἁγίων κειμένων, ἐκεῖνα πού δικαιώνουν, κατὰ τὴ γνώμη του, καὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν οἰκογένεια. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀντιπαράθεση καταλήγει στὸ εὐτυχισμένο συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπάρχει, ἀνάμεσα στὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἀπ' τὴ μιὰ μεριά καὶ στὰ ἰδανικά τοῦ ἔθνους καὶ τῆς οἰκογένειας ἀπ' τὴν ἄλλη, «λογικὴ» καὶ «a priori» ἀντίθεση, παρὰ μονάχα τυχαῖες συγκρούσεις.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι βολικὸ γιὰ τὸν ἰδεατοτυπικὸ μας συντηρητικὸ, ὁ ὁποῖος ἀντιπαθεῖ καὶ φοβᾶται τὶς τραγικὲς ἀντιφάσεις καὶ συγκρούσεις μέσα στὸν ἰδεολογικὸ τοῦ κόσμου. Βέβαια, ὁ κ. Οἰκονομάκος τὸν προειδοποιεῖ μὲ εἰλικρίνεια ὅτι οἱ ἀντιφάσεις κι' οἱ δυσκολίες δὲν αἴρονται αὐτόματα «ἐν τῇ πεζῇ πραγματικότητι». Εἶναι ὅμως κίόλας πολὺ σημαντικὸ νὰ ξέρεται ὁ συντηρητικὸς ὅτι ἡ τριάδα Θρησκεία-Πατρις-Οἰκογένεια δὲν περιέχει μέσα τῆς λογικὲς ἀντινομίες.

Δυστυχῶς γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ ξενοιασιά τοῦ συντηρητικοῦ, τὸ πάθος τῆς ἀλήθειας δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἀπόλυτα μὲ τὸ χειρισμὸ τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν κ. Οἰκονομάκο. Πολλὰ ἐρωτηματικὰ μένουν ἀναπάντητα: ἢ ἐπεξεργασία τῶν χωρίων τῆς Καινῆς Διαθήκης πού ἀναφέραμε δὲν εἶναι ἀρκετὰ κριτικὴ, δὲν ἐξηγεῖ ἀρκετὰ τὶς ἀντιφάσεις τους. Μένει κανένας μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ αἰσιόδοξο «θετικὸ» συμπέρασμα τῆς ἐργασίας στηρίζεται μονάχα στὰ «θετικά» χωρία—κι' αὐτὰ συχνὰ παρερμηνευμένα—εἴτε γιὰ τὴν αὐτὰ εἶναι πιὸ πολλά, εἴτε γιὰ τὴν ἀκούστηκαν τελευταία κι' ἡ φωνὴ τους σκέπασε τὴ φωνὴ τῶν πρώτων, τῶν «ἀρνητικῶν»—εἴτε, τέλος (κι' εἶναι ἡ ψυχολογικὰ πιθανότερη ἐξήγηση) γιὰ τὴν ἦταν πιὸ εὐχάριστα στὴν προσωπικὴ πίστη τοῦ συγγραφέα κι' αὐτὸ τὸν ἐπηρέασε ἄθελά του.

Ἐμεῖς θὰ ζητούσαμε ἀπὸ τὸ μελετητὴ μας μιὰ πιὸ ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση. Αὐτὴ θᾶπρεπε νὰ ξεκινήσει ἀπὸ μιὰ ἱστορικο-κριτικὴ διερεύνηση τῶν κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπὸ τὴ σκοπιὰ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Μιὰ διερεύνηση ἐπιστημονικὴ, πού θὰ ἔπαυε νὰ βλέπει τὴν Καινὴ Διαθήκη σὰν ἓνα προσεχτικὰ χτισμένο, μονολιθικὸ φιλοσοφικὸ οἰκοδόμημα, καὶ θὰ ξεχώριζε τὰ ποικίλα ρεύματα καὶ στοιχεῖα τῆς σὲ σημεῖο πού νὰ διακρίνει

27. «Αἱ περὶ Ἔθνους καὶ Οἰκογένειας ἰδέαι ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ», ἀνάτυπο ἀπὸ διάλεξη πού δόθηκε στὴ Λευκωσία τὸ 1954.

καὶ νὰ ἐξηγεῖ ὄχι μονάχα τὶς μέγιστες ἀποκλίσεις ἀνάμεσα στὴν κοσμοθεωρία τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Παύλου, μὰ καὶ τὶς ἀντιφάσεις μέσα σὲ λόγια προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἴδια πηγή — γιὰ παράδειγμα, θὰ σημείωνε τὴ διαφορά πού χωρίζει τὶς «ριζοσπαστικές» στιγμὲς τοῦ Χριστοῦ — τὶς πιὸ μεγάλες — ἀπὸ τὶς στιγμὲς ὅπου ἔκανε, κατ' ἀνάγκη, «πολιτικὴ συμβιβασμοῦ» μὲ τὸν καθιερωμένο μωσαϊκὸ νόμο ἢ τὸ ρωμαϊκὸ κράτος. Μόνο μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἐξηγηθοῦν οἱ ἀντιφάσεις καὶ θὰ ξεχωρίσει τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας πού εἶναι ἀληθινὰ προφητικὸ, καινούριο, ὄλο μεγαλεῖο — ὅπως ἡ ἐπὶ τοῦ Ὀρους ὁμιλία — ἀπὸ τὶς συμβατικότητες πού τὸ τριγυρίζουν καὶ πού μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν σὲ δυὸ κυρίως πηγές: τὴ συντηρητικὴ «δύναμη ἀδράνειας» τοῦ Ἰουδαϊκοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴ ρεαλιστικὴ ἀντίληψη σκοπιμότητος ἐνὸς ἀνθρώπου δράσης ὅπως ὁ Παῦλος πού εἶχε νὰ ὀργανώσει μεγάλες ἀνθρώπινες κοινότητες²⁸.

Μιά τέτοια μελέτη θὰ κατάληγε, πιστεύω, σὸ συμπέρασμα πὼς ἀπὸ τοὺς δύο δημιουργοὺς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ὁ Χριστὸς δεχόταν καὶ καταλάβαινε τὴ ζεστὴ ἀγάπη τῆς οἰκογένειας — μὲ τὸν ἀπαράβατο ὄρο ὅτι μιὰ τέτοια ἀφοσίωση δὲ θὰ ἐμπόδιζε οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ θρησκευτικὴ πορεία τοῦ πιστοῦ — ἐνῶ ὁ Παῦλος, πιὸ ξερός, φανατικὸς κι' ἀπόλυτος, ἐχθρὸς κάθε ἐγκόσμιας χαρᾶς, ἀνεχόταν ἀπλᾶ γιὰ τοὺς πολλοὺς τὸ γάμο σὰν ἀναπόφευκτη ἐκπλήρωση τῆς γενετήσιας ἀνάγκης, καὶ συνιστοῦσε τὸ σεβασμὸ στοὺς γονεῖς σὰ χρήσιμο τρόπο στερέωσης τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μέσα στὶς χριστιανικὲς κοινότητες πού ἀρχίζαν νὰ «πήζουν» καὶ νὰ συντηρητικοποιοῦνται²⁹. Ὅσο γιὰ τὸ ἰδανικὸ τοῦ «ἔθνους» μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοια, εἶναι περιττὴ ἡ ἀναζήτησή του στὴν Καινὴ Διαθήκη, πού ὀλοκληρῆ προσπάθει νὰ καταργήσῃ τὸν πεισματάρικο τοπικισμὸ τῶν Ἰουδαίων, μόνον ἴσως «ἐθνικιστῶν» τῆς ἐποχῆς³⁰.

28. Κλασσικὸ παράδειγμα συμβιβασμοῦ ἀποτελεῖ τὸ πασίγνωστο χωρίο τῆς Κορ. Β'. ὅπου ὁ Παῦλος, ἂν καὶ φανερὰ πιστεύει στὴν ἀγάμια, ἀναγκάζεται νὰ δεχτεῖ τὸ γάμο σὰν ὑποχώρησιν στὴν ἀδύναμη φύσιν τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀνθρώπων, διατηρώντας τὴν ἀγνότητα σὰν «ἀριστοκρατικὸ» κατὰ κάποιον τρόπο ἰδανικὸ γιὰ τοὺς λίγους ἐκλεκτοὺς — μιὰ ἀντίληψη πού ἀπηχεῖται ἀκόμα σήμερον σὸ θεσμὸ τῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου, ἰδιαίτερα στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία.

29. Τὴν ἴδια μεταβολὴ ἀντιλήψεων, τοὺς ἴδιους συμβιβασμοὺς γνωρίζει κάθε ἐπανάστασις ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἐπικρατεῖ. Πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ στὴ Σοβιετικὴ Ρωσία καὶ τὸν ὠραῖο καὶ πάντα ἐπίκαιρο μῦθον τοῦ A. France στὴ *Revolte des Anges* (τ' ὄνειρον τοῦ Ἐωσφόρου).

30. Ἡ νομιμοφροσύνη πρὸς τὸν Ἀυτοκράτορα — πού ἦταν πολὺ διαφορετικὸ φαινόμενον — γίνεται δεκτὴ ὅσο δὲν συγκρούεται μὲ τὴν πίστη. Ἀπόδειξις ἡ στάσις τῶν Χριστιανῶν πρὶν καὶ μετὰ τὸ Ἔδικτον τοῦ Μεδιολάνου.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνίχνευση τοῦ ἐδάφους κατὰ τὰ παραπάνω ἀχνάρια, θὰ μπορούσε κανένας, πηδώντας ἐνδιάμεσους ἐνδιαφέροντες, ἀλλὰ ὄχι ἀπόλυτα ἀναγκαίους σταθμοὺς ἔρευνας³¹, νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ θεώρησιν τοῦ προβλήματος μὲ τὴ σημερινὴ του μορφή. Μιά τέτοια θεώρησις μπορεῖ νὰ γίνῃ κατὰ δύο τρόπους:

1) **Λογικὰ - δογματικά.** Ἀπ' τὴ στιγμὴ πού γίνεται δεκτὴ ἡ Καινὴ Διαθήκη σὰν ἄμεση καὶ μόνη γνήσια πηγή τοῦ χριστιανικοῦ Λόγου³², τὸ πρόβλημα ἀπλοποιεῖται ἔτσι: ἂν ἕνας ἀληθινὸς χριστιανὸς ἐπιτρέπεται ν' ἀφοσιωθεῖ σ' ἐπίγειες, ἀνθρώπινες σχέσεις ὅπως οἱ οἰκογενειακὲς καὶ ἐθνικὲς. Σύμφωνα μ' ὅσα σκιαγραφήσαμε παραπάνω, ἡ σωστότερη ἀπάντησις θὰ ἦταν — σὲ γενικὲς γραμμὰς καὶ παραβλέποντας τὶς παραλλαγὰς πού ἀναφέραμε — ὅτι τέτοιες σχέσεις ἐπιτρέπονται «κατ' οἰκονομίαν» καὶ χωρὶς τέτοιο ὑπερβολικὸ συναισθηματικὸ φορτίον πού νὰ κινδύνευε ποτὲ νὰ καταστήσῃ προβληματικὴ τὴν ἀπόλυτη προτεραιότητα τῆς ἀφοσίωσης σὸ Θεό. Ἡ εὐσυνείδητη λογικὴ διερεύνησις τῶν ὁρίων τοῦ ἐπιτρεπτοῦ σὲ κάθε συγκεκριμένη περίπτωσις (μὲ ὁδηγὸ τὸν ἐξομολογητὴ ἢ τὴν ἀτομικὴ συνείδησις) μπορεῖ νὰ καταλήξῃ σ' ἐκείνη τὴ βασανιστικὴ λεπτολογία τῆς ὁποίας τὸ πρότυπον, σὲ διαφορετικὰ πλαίσια (τυπικὰ καὶ λειτουργικὰ) ἔδωκε ὁ Ἰουδαϊκὸς σχολαστικισμὸς.

2) **«Συμπαθητικὴ ἀναβίωσις».** Ὁ ὄρος προέρχεται ἀπὸ τὸν M. Weber μὲ τὴν ἔννοια ἐνὸς τρόπου σύλληψης τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου «ἐκ τῶν ἔνδον», σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου ἡ βαρὺτητα τῶν ἐξωλογικῶν στοιχείων δὲν ἐπιτρέπει καμμιά λογικὴ ἀνάλυσις, ἢ μᾶλλον ὅπου ἡ τελευταία εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀδοξοναυ-ἀγιο. Τέτοια εἶναι, κατ' ἐξοχήν, ἡ περιοχὴ τῆς «δυναμικῆς» θρησκείας καὶ ἠθικῆς³³, σ' ἀντίθεσιν μὲ τὶς «στατικὲς» τοὺς φάσεις ὅπου ἡ ἀρχικὴ φλόγα κατασταλάζει σ' ἕνα κώδικα προτροπῶν κι' ἀπαγορεύσεων κι' ὅπου ταιριάζει ἡ λογικὴ ἀνάλυσις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ Δέοντος.

31. Ὅπως μιὰν ἀνασκόπησιν τῆς ἐξέλιξιν τῶν ἐθνικῶν ἔθνους καὶ οἰκογένειας καὶ τῆς σχέσιν τοὺς μὲ τὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ στὴ Βυζαντινὴ θεολογία καὶ στὴν κατοπινὴ λαϊκὴ συνείδησις τῆς Τουρκοκρατίας, ἀπ' τὴν ὁποία ξεπήδησε ἡ σημερινὴ σύγχυσις.

32. Αὐτὸ εἶναι κιόλας μιὰ στάσις «διαμαρτυρόμενη», ἐκείνη πού υἱοθέτησαν ὅσα ἐλεύθερα πνεύματα δὲ δέχτηκαν τὴν ἐνδιάμεση ἀρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Συνόδων (βλ. καὶ τὸ ἡμερολόγιον τοῦ A. Gide).

33. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦ τὴν ἐπιτυχέστατη διάκρισιν τοῦ Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion*. Ἡ διάκρισις χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν κοινωνιολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ τους σημασία χωρὶς δέσμευσιν μὲ τὴ γενικότερη μπερζονικὴ φιλοσοφία.

Κάθε ἠθική ποὺ προέρχεται ἀπὸ μιὰ θρησκευτική ἀποκάλυψη καὶ ρίχνεται στὸν κόσμον μὲ προφητική κι' ἀναμορφωτική φωτιά³⁴ συνδέεται, στὸ δημιουργὸ καὶ στοὺς ὀπαδοὺς τῆς πρώτης τῆς φάσης, μὲ μιὰ ψυχική κατάσταση ἔντονου κι' ἀποκλειστικοῦ πάθους, μὲ μυστικές ἐνοράσεις κι' ἐκστάσεις ποὺ δὲν ἀφήνουν περισσεύματα ζωτικῆς ἐνέργειας νὰ στραφοῦν σὲ κανένα ἀντικείμενο ἔξω ἀπὸ τὸ μοναδικό, μεσσιανικό Σκοπὸ — εἴτε αὐτὸς εἶναι ἡ Πολιτεία τοῦ Θεοῦ στὴ γῆ, εἴτε ἡ τέλεια ἀταξική κοινωνία. Μιὰ τέτοια ψυχική κατάσταση δὲν μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ — καὶ πάλι μόνο κατὰ προσέγγιση — παρὰ μὲ τὴ «συμπαθητική ἀναβίωση», τὴν προσπάθεια νὰ μποῦμε γιὰ μιὰ στιγμή στὴ θέση καὶ στὸ νοῦ τοῦ φορέα τῆς. Ὅπως μερικοὶ Χριστιανοὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἀναβιώσουν τὸ Πάθος τοῦ Χριστοῦ, τὸν πόνο τῶν καρφίων στὴ σταύρωση — ἔτσι περίπου, *mutatis mutandis*, πρέπει νὰ προσπαθήσουμε νὰ μποῦμε στὴν ψυχική κατάσταση τοῦ «ἰδεατοτυπικοῦ» Χριστιανοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης γιὰ νὰ νοιώσουμε τί σημαίνει γι' αὐτὸν ἡ διδασκαλία τῆς Ἀγάπης. Τὸ βίωμα αὐτό, κι' ὅταν πετύχει ἢ ἀπόπειρα, δὲν μπορεῖ νὰ ὀριστεῖ ἰκανοποιητικὰ μὲ λόγια, καὶ ὁ ἔντονα ὑποκειμενικός χρωματισμὸς τοῦ πειράματος τοῦ ἀφαιρεῖ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα ποὺ θεωροῦνται ἀναγκαῖα γιὰ ν' ἀξιῶσουν τὰ συμπεράσματά του ἐπιστημονικὸ κύρος μὲ τὴ συνηθισμένη θετική ἔννοια. Μ' ὅλο τὸν περιορισμὸν αὐτό, ὡστόσο, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σίγουρο ὅτι σὲ καμμιά τέτοια ἀναπαράσταση τῆς χριστιανικῆς ψυχικῆς στάσης στὴν πῶ καθαρὴ τῆς μορφῆς — πρὶν ἀπ' τὴ ρουτίνα καὶ τοὺς συμβιβασμοὺς τῆς στατικοποίησης — δὲ θὰ μένει πολὺς χώρος γιὰ εἰδικευμένη ἀφοσίωση σ' ὁποιοδήποτε πρόσωπο, κοινωνικὸ θεσμὸ ἢ ἀνθρώπινη δμάδα³⁵.

Συμπέρασμα. Ὁ κ. Οἰκονομάκος, σὰν τυπικός συντηρητικός ἀπολογητής, πιστεύει πὼς ἡ χριστιανική πίστη συμβιβάζεται «λογικά» μὲ τὰ ἰδανικά τῆς Πατρίδας καὶ τῆς Οἰκογένειας κι' ὅτι μόνο στὴν πράξη προκύπτουν οἱ ἀντινομίες.

Θὰ λέγαμε ὅτι μᾶλλον τὸ ἀντίθετο συμβαίνει: στὴν καθαρὴν ἰδεατὴ τῆς μορ-

34. Τέτοια στάθηκαν τὰ κηρύγματα τοῦ Βούδα, τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Μωάμεθ, τοῦ Λούθηρου, πολλῶν μεγάλων αἰρέσεων. Τὰ ἴδια ψυχολογικὰ χαρακτηριστικὰ παρουσιάζουν στὴν ἐξωλογική τους βάση τὰ μεγάλα ἐπαναστατικὰ κηρύγματα ὅπως τὸ κομμουνιστικό. Γιὰ μιὰν ἀπὸ τίς καλύτερες πρόσφατες ἀναλύσεις τοῦ τελευταίου κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα βλ. J. Monnerot, *Sociologie du Communisme*.

35. Ὁ Παν. Κανελλόπουλος, στὸ βιβλίο του «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐποχὴ μας», δικαιώνει τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν οἶκόν σου ἀσκήση» γιὰ τὴν ἀγάπη τῆς ἀνθρωπότητας ποὺ ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ὅπως δὲποτε, μιὰ τόσο ἐξευγενισμένη κατάφαση τῆς οἰκογένειας βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴ συντηρητικὴ πράξη ὥστε ν' ἀποτελεῖ ξεχωριστὸ καὶ μᾶλλον ἰδεατὸ φαινόμενο.

φή, ἡ χριστιανική πίστη δὲ συμβιβάζεται καθόλου μὲ τὸ ἔθνικὸ ἰδανικὸ καὶ πολὺ λίγο, μὲ συγκατάβαση, ἀνέχεται τὴν οἰκογένεια — πάντως δὲν τὴν ἐξυψώνει σὲ ἰδανικὸ ποὺ νὰ τοποθετιέται σχεδὸν στὴν ἴδια μοίρα μαζί της. Στὴν ἱστορική πραγματικότητα, ἀντίθετα, εἶναι ποὺ συμβιβάστηκαν θαυμάσια τὰ τρία ἰδανικά (χάρη στις ἀβαρίες τοῦ θρησκευτικοῦ) κι' ἀπέτελεσαν τὸ τριπλὸ Πιστεύω τῆς νεοελληνικῆς συντηρητικῆς ἰδεολογίας, ἔτσι ποὺ μερικοὶ ὑπερασπιστὲς τοῦ συνδυασμοῦ νὰ φτάνουν σὲ τέτοιο σημεῖο παρανόησης τῶν κειμένων ὥστε νὰ πιστεύουν σοβαρὰ ὅτι, ὅταν ὁ Χριστὸς συνιστᾷ στὸν ἄνθρωπο ν' ἀγαπᾷ τὸν ἀδελφὸ του, ἐννοεῖ εἰδικότερα τὸν βιολογικὸ ἀδελφὸ κι' ἔτσι ὑποστηρίζει τὸ θεσμὸ τῆς οἰκογένειας...

ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Στὸ σημεῖο αὐτὸ νομίζω πὼς χρειάζεται, μὲ κίνδυνο κάποιας ἐπανάληψης, νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι οἱ σελίδες τοῦτες δὲν ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ «προλεγόμενα» σὲ μιὰ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς συντηρητικῆς ἰδεολογίας, μιὰ ἀνίχνευση στὴ μεθοδολογία αὐτῆς τῆς μελέτης καὶ στὰ θέματα ποὺ θὰ χρειαστεῖ νὰ θίξει. Τὸ τελευταῖο ἀπὸ τοῦτα — καὶ τὸ σπουδαιότερο στὰ μάτια ὁσων ἀποζητοῦν κάποιο συγκεκριμένο συμπέρασμα ἀπὸ τὸ διάβασμά τους, κάτι ποὺ νάχει σχέση μὲ τὴ ζωὴ τους — εἶναι τὸ θέμα τοῦ μέλλοντος τῆς ἰδεολογίας αὐτῆς ποὺ ἔπαιξε καὶ παίζει ἀκόμα τόσο σημαντικὸ ρόλο στὴν ἔθνική μας ζωὴ.

Τὸ σημεῖο τοῦτο εἶναι λεπτότατο. Προφήτης δὲν εἶναι κανένας, καὶ σ' ἐποχὴ ποὺ οἱ φυσικοὶ δὲν τολμοῦν πιά νὰ προβλέψουν ἀντιδράσεις ἠλεκτρονίων παρὰ σὰν «πιθανές» — μεταφέροντας ἔτσι στὸ φυσικὸ μικρόκοσμο κατηγορίες τῶν μὴ θετικῶν ἐπιστημῶν ὅπως τῆς πολιτικῆς οικονομίας — θ' ἀποτελοῦσε ἀνοησία ἢ διατύπωση πολὺ σίγουρων προβλέψεων γιὰ τόσο ἀστάθμητα πράγματα ὅπως οἱ ἰδεολογίες. Ὅστόσο ὁ μελετητὴς μας θὰ μπορούσε, μὲ τὴ βοήθεια ὀρισμένων γνωστῶν σχέσεων καὶ πιθανοφανῶν ἀναλογιῶν, νὰ ριψοκινδυνεύσει λίγα βήματα στὸ ἀγνωστο, ἀναζητώντας τουλάχιστο, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε μαθηματικὴ γλῶσσα, κάποιες «συναρτήσεις» τῆς νεοελληνικῆς συντηρητικῆς ἰδεολογίας — τοὺς παράγοντες ποὺ τὴ στηρίζουν κι' ἐκείνους ποὺ τὴν ὑπονομεύουν. Οἱ προοπτικὲς γι' αὐτοὺς τοὺς παράγοντες θὰ μπορούν νὰ θεωρηθοῦν, ὡς ἕνα σημεῖο, προσδιοριστικὰ σημεῖα γιὰ μιὰ πρόγνωση ποὺ θ' ἀφαιρούσε τίς πιθανότητες τῆς ἴδιας τῆς ἰδεολογίας.

Παροδικότατα. Πολλὲς σχολές σκέψης — γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ὅλες — δέχον-

ται, ἢ καθεμιὰ μὲ τὸ δικό της τρόπο, σὰ γενικὴ ἀρχὴ τὴν παροδικότητα κάθε ἰδεολογίας, κάθε πίστεως, κάθε συμβόλου πού γιὰ μιὰ ἐποχὴ συγκεντρώνει μέσα του τὴ δίψα καὶ τὴν ἐνέργεια, τὸ πάθος καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὀπαδὸς τοῦ «ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ» πιστεύει πὼς οἱ ἰδεολογίες χάνονται μαζὺ μὲ τὶς οικονομικὲς συνθήκες πού τὶς δημιούργησαν· ὁ ὀπαδὸς τοῦ Spengler πιστεύει πὼς κάθε ἰδεολογία χάνεται μαζὺ μὲ ὁλόκληρο τὸν «ἱστορικὸ κύκλο» στὸν ὁποῖο ἀνήκει, καὶ πὼς ὁ ἱστορικὸς κύκλος ἀκολουθεῖ ὁλόκληρος μιὰ πορεία ἀνόδου, παρακμῆς καὶ διάλυσης ἀνάλογη μὲ τὴν ὀργανικὴ, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ προσδιοριστῆ μιὰ «πρῶτη αἰτία» γι' αὐτὲς τὶς ἐναλλαγές· ὁ ὀπαδὸς τῆς ψυχαναλυτικῆς σχολῆς τοῦ Jung πιστεύει πὼς τὰ σύμβολα τῶν βασικῶν ἀρχετύπων τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς φθείρονται μὲ μόνη τὴ συνεχῆ ἐπανάληψη μέσα στὸ χρόνο κι' ὅτι κάθε τόσο γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη ἀνανέωσης ἢ ἀντικατάστασής τους.

Τὶ ἐννοοῦμε ὅμως ὅταν μιλάμε γιὰ φθορά, παρακμὴ, βαθμιαία ἐξαφάνιση μιᾶς ἰδεολογίας; Ἡ ἰδεολογία ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρισμένες παραστάσεις μὲ περιεχόμενο ὄντολογικὸ καὶ δεοντολογικὸ κι' ἀπὸ ἓνα ποσὸ ψυχικῆς ἐνέργειας πού συνδέεται θετικὰ μ' αὐτὲς τὶς παραστάσεις: μιὰ ἐτοιμότητα γιὰ δράση, γιὰ θυσία στὴν ὑπηρεσία τῶν παραστάσεων. Παρακμάζει κοινωνιολογικὰ μιὰ ἰδεολογία ὅταν:

α) Λιγοστεύουν οἱ φορεῖς τῆς ἰδεολογίας.

β) Λιγοστεύει, στοὺς φορεῖς μιᾶς ἰδεολογίας, ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια πού συνδέεται μαζὺ τῆς — ἢ μαχητικότητα, ἢ θέληση ἐπιβολῆς, ἢ ἐτοιμότητα θυσίας.

γ) Ἐξασθενοῦν οἱ ἴδιες οἱ παραστάσεις τῆς ἰδεολογίας. Ὁ φορέας ἐξακολουθεῖ νὰ τὶς πρεσβεύει τυπικὰ μὰ δὲν τὶς πολυπιστεύει πιά ὁ ἴδιος.

Ἀφήνοντας λοιπὸν κατὰ μέρος τὴ θεωρητικὴ συζήτηση γιὰ τὴν παροδικότητα κάθε ἰδεολογίας, μποροῦμε νὰ καταπιστοῦμε μὲ τὸ συγκεκριμένο θέμα ἐμπειρικά: παρουσιάζει ἡ συντηρητικὴ ἰδεολογία στὴν Ἑλλάδα σημάδια παρακμῆς σὰν αὐτὰ πού ἀναφέραμε; Κι' ἔπειτα μποροῦμε — χωρὶς νὰ προχωρήσουμε ἀναλυτικὰ στὴν ἐξέταση τῶν αἰτίων μιᾶς τέτοιας παρακμῆς — νὰ δοῦμε ἂν οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες συντελέστηκε αὐτὴ ἢ παρακμὴ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, ἂν βρίσκονται σὲ ἀνοδο ἢ σὲ κάμψη.

Σημάδια καὶ συνθήκες παρακμῆς. Ὅλα τὰ σημάδια τῆς παρακμῆς πού ἀναφέραμε συναντιοῦνται, νομίζω, στὴ νεοελληνικὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία: κανένας δὲ θ' ἀμφισβητήσῃ πὼς τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια λιγόστεψε κι' ὁ ἀριθμὸς τῶν συντηρητικῶν, κι' ἡ μαχητι-

κότητα πολλῶν ἀπ' αὐτοὺς πού μένουν, κι' ἡ γνήσια πεποίθηση τῆς πίστεως σὲ πολλοὺς ἄλλους.

Οἱ συνθήκες κάτω ἀπ' τὶς ὁποῖες πραγματοποιήθηκε αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη δὲν εἶν' εὐκόλο νὰ διατυπωθοῦν ὅλες ἐδῶ, οὔτε ν' ἀξιολογηθοῦν κατὰ σειρά σημασίας. Περιορίζομαι ν' ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ κι' ἀνακαταμμένα ἐκεῖνες πού μοῦ φαίνονται σπουδαιότερες:

α) Ἡ μετάβαση στὴν κεφαλαιοκρατικὴ οἰκονομία μαζὺ μὲ τὴν ἀλληλένδετη ἀστυφιλία καὶ τὸν τονισμό ταξικῶν ἀντιθέσεων.

β) Οἱ πόλεμοι, ἡ μικρασιατικὴ καταστροφή, τὸ προσφυγικὸ πρόβλημα.

γ) Ἡ καθολικὴ παιδεία, ἡ διάδοση τοῦ βιβλίου, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ὀρθολογιστικῆς σκέψης καὶ κριτικῆς.

δ) Τὰ πνευματικὰ ρεύματα ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, τὸ παγκόσμιο «κλίμα».

Αὐτὰ γενικότατα. Θάπρεπε ὅμως ὁ μελετητὴς μας νὰ προχωρήσῃ στὶς λεπτομέρειες καὶ ἰδιαίτερα νὰ διακρίνει τὸ διαφορετικὸ ποσοστὸ φθορᾶς:

I) Γιὰ κάθε συντηρητικὸ ἰδανικὸ ξεχωριστά.

II) Κατὰ τάξεις καὶ κατηγορίες ἀνθρώπων.

Ἡ πρώτη διάκριση ἔχει μεγάλη σημασία. Εὐκόλο διαπιστώνεται ὅτι ὁ ἴδιος ἱστορικὸς παράγων ἔχει συχνὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ ἐπίπτωση λ.χ. πάνω στὸ ἰδανικὸ τοῦ Ἔθνους ἀπ' ὅ,τι πάνω στὸ ἰδανικὸ τῆς Θρησκείας. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ μελλοντικὲς προοπτικὲς θὰ πρέπει πιά νὰ μελετηθοῦν χωριστὰ γιὰ τὰ διάφορα ἄρθρα τῆς συντηρητικῆς πίστεως.

Ἡ δευτέρη διάκριση μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ μακρότατη μελέτη. Δὲν ἀρκοῦν γενικότατες τοῦ τύπου «ὁ ἀγρότης εἶναι ἀπ' τὴ φύση του συντηρητικότερος ἀπ' τὸν κάτοικο τῆς πόλης» κλπ. Ὑπάρχουν καὶ πῶς περίπλοκες περιπτώσεις: ὀρισμένες τάξεις ἀνθρώπων (μεγαλοαστοί, διανοούμενοι) εἶναι ἐπιρρεπέστεροι σὲ «νέες ἰδέες», στὴν ἐσωτερικὴ ἐγκατάλειψη τῆς πατροπαράδοτης ἰδεολογίας. Αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει, ὥστόσο, πολλοὺς τέτοιους ἀνθρώπους νὰ μένουν στὰ φανερά ὑπέρμαχοι τοῦ συντηρητισμοῦ ἀπὸ λόγους συμφεροντολογικῆς ἢ ἄλλης σκοπιμότητας καὶ νὰ συντελοῦν, ἔτσι, στὴν κοινωνικὴ διατήρηση κι' ἐνίσχυση μιᾶς πίστεως πού ἔχουν χάσει οἱ ἴδιοι.

Συναρτήσεις. Ἀναφέραμε πολὺ πρόχειρα, παραπάνω, μερικὲς ἀπὸ τὶς γενικὲς συνθήκες πού συνόδεψαν καί, ὡς ἓνα σημεῖο τουλάχιστον, προσδιόρισαν τὴν ἀρχινισμένη παρακμὴ τοῦ συντηρητισμοῦ. Ὅρισμένες ἀπ' αὐτὲς τὶς «ἀρνητικὲς συναρτήσεις», ὅπως ἡ κεφαλαιοκρατικὴ ἐξέλιξη κι' ἡ διάδοση τῆς παιδείας μὲ τὰ παρεπόμενά τους, βρίσκονται σὲ ἀναμφισβήτητη ἀνοδο καὶ εἶναι πιθανὸ ὅτι

θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ὑπονομεύουν τὴ συντηρητικὴ ἰδεολογία. Ἄλλες — ὅπως πόλεμοι, οἰκονομικὲς κρίσεις, ταραχές— δὲν μποροῦν νὰ προβλεφθοῦν καθόλου καὶ κατὰ συνέπεια πρέπει νὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τούτου τοῦ σχεδιαγράμματος. Κάπως ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ παράγων «παγκόσμιος ἰδεολογικὸ κλίμα»:

Ἐπὶ ἑξῆς ἐποχὲς διψασμένες γιὰ ἰδεολογικὴ πίστη κι' ἄλλες πρὸ ἀδιάφορες— μὲ τὴν ἐννοια πὼς οἱ δευτέρους ἔδωσαν ἄλλες διεξόδους στὴν ἐνέργειά τους. Στὶς τελευταῖες ἀνήκουν οἱ «κλασσικοὶ» κόσμοι σὰν τὸν Ἀθηναϊκὸ τῆς ἀκμῆς καὶ τὸν Ἰταλικὸ τῆς Ἀναγέννησης, γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ φαινόμενα τοῦ ἰδεολογικοῦ³⁶ φανατισμοῦ καὶ τῆς ἀσκητικῆς διάθεσης ποὺ τὸν συνοδεύει ἦταν σχεδὸν ἀγνωστα (ἐξαιρῶντας τὴν περίπτωση Σαβοναρόλα ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μᾶλλον σὰν πρόλογος τῆς μετα-ἀναγεννησιακῆς θρησκευτικῆς ἀναζωπύρωσης). Ἀπὸ τίς πρῶτες πάλι, ἄλλες εὐνόησαν τὴ διατήρηση καθιερωμένων, στατικῶν μορφῶν πίστεως — τέτοιος ὁ δέκατος ἑβδομος αἰῶνας στὴ Γαλλία — καὶ ἄλλες πάλι, μεταβατικῆς, ἀνήσυχες, ἀναζήτησαν καινούρια σύμβολα, ὅπως οἱ αὐτοκρατορικοὶ χρόνοι στὴ Ρώμη κι' ὁ αἰῶνας τῆς Μεταρρύθμισης στὴ Γερμανία.

Εἶναι φανερό ὅτι οἱ «στατικὲς» ἐποχὲς ἀποτελοῦν τὸ ἰδανικὸ κλίμα γιὰ τὴ διατήρηση μιᾶς συντηρητικῆς ἰδεολογίας: ἕνας κόσμος κλειστός, σχετικὰ αὐτάρκης, χωρὶς ἀξιόλογες ἐσωτερικὲς συγκρούσεις, ὅπου οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται, ζοῦν καὶ πεθαίνουν αὐτονόητα μέσα στὴν ἀγκαλιὰ μιᾶς πίστεως ποὺ δὲ συζητιέται γιὰ τὴν αὐτὴν μετὰ κάθε στιγμή τους καὶ ποτίζει ὅλη τὴν κοινωνικὴ παρουσία. Σ' ἕναν κόσμο τέτοιο, προ-κριτικό, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀναρωτιέται τί εἶναι καλὸ καὶ κακό, ποῖός εἶν' ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς του, ποῖο εἶναι τὸ μέλλον αὐτοῦ καὶ τοῦ κόσμου, Μαθαίνει ἀπὸ μικρὸς τίς στερεότυπες ἀπαντήσεις καὶ δὲν τίς ἀμφισβητεῖ, ἰδιαίτερα ὅταν «ἀίρετικὲς», ἐπικίνδυνες διδασκαλίαι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφραστοῦν. Ἐνα τέτοιο κόσμο ἀποτέλεσε ὁ ἑλληνισμὸς ἐπὶ αἰῶνες κι' αἰῶνες, καὶ τὸ κυνήγι τοῦ μεγαλοϊδεατικοῦ ἰδανικοῦ συνέχισε σ' ὅλο τὸ δέκατο ἕνατο αἰῶνα καὶ στὴν ἀρχὴ τούτου, τὴ δογματικὴ μακαριότητα.

Αὕτῃ ἡ ἐποχὴ πέρασε. Ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶναι πιά ἀποκλεισμένη ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο, συμμερίζεται ἀναγκαῖα τίς δονήσεις του καὶ τὸ πνευματικὸ του κλίμα. Καὶ τὸ διεθνικὸ κλίμα ἀνήκει ἀναντίρρητα στὰ ἀνήσυχια, μεταβατικά. Αὐτὸ πρέπει

36. Ὁ συντηρητικὸς φανατισμὸς ἐνός Θεόγνι, ὅπως καὶ τὰ κοινωνικὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα στὶς ἑλληνικὲς κι' ἰταλικὲς πόλεις δὲν κρύβουν τὸν καθαρὰ ταξικὸ καὶ συμφεροντολογικὸ χαρακτήρα τους πίσω ἀπὸ ἰδεολογικὰ σχήματα.

νὰ ληφθεῖ σοβαρὰ ὑπ' ὄψη σὲ κάθε στάθμιση τῶν πιθανοτήτων ἐπιβίωσης τοῦ νεοελληνικοῦ συντηρητισμοῦ.

Δὲν πρέπει νὰ νομιστεῖ, ὡστόσο, ὅτι μιὰ ἐποχὴ σὰν τὴ σημερινὴ δὲν παρουσιάζει καὶ θετικὲς πιθανότητες γιὰ τὴν ἐπιβίωση ἢ ἀναβίωση, γιὰ ἕνα διάστημα τουλάχιστο, μιᾶς συντηρητικῆς πίστεως: ἡ πολλὴ κριτικὴ κι' ἡ ἀμφιβολία κουράζουν καὶ τρομάζουν, οἱ προτεινόμενες νέες κοσμοθεωρίαι δὲν ἱκανοποιοῦν ἢ φοβίζουν μὲ τὴν τόλμη τους, κι' ὁ μέσος ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ νοιώσει τὴν ἀνάγκη νὰ καταφύγει ξανά στὴν παλιὰ γνωστὴ παρηγοριὰ μιᾶς δοκιμασμένης πίστεως. Συχνὰ μάλιστα ἡ παλιὰ πίστη μεταμορφώνεται, καθαρίζει καὶ δυναμώνει γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὴν καινούρια ζήτηση, μπαίνει σὲ φάση μετα-κριτικὴ καὶ διεκδικεῖ ξανά, ἀνανεωμένη, τὴν προσοχή. Τέτοια στάθμικαν τὰ φαινόμενα τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης καὶ τοῦ μεταναπολεόντειου συντηρητισμοῦ, μὲ διαφορετικὴ βέβαια ἐπιτυχία.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ σημερινοῦ κλίματος «παγκόσμιας ἀνησυχίας» πάνω στὶς προοπτικὲς ἐπιβίωσης τῆς συντηρητικῆς ἰδεολογίας στὴν Ἑλλάδα θὰ πρέπει νὰ ἀναλυθεῖ μὲ ἀναφορὰ στὰ ἀκόλουθα σημεῖα:

α) Δύναμη ἀντίστασης τοῦ συντηρητισμοῦ μὲ τὴ σημερινὴ του μορφή.

β) Δυνατότητες προσαρμογῆς καὶ ἀνανέωσης τοῦ συντηρητισμοῦ.

γ) Φύση καὶ πιθανότητες ἐπικράτησης ἄλλων ἰδεολογιῶν.

Τὸ τελευταῖο εἶναι σημαντικότερο, γιὰτὶ εἶναι γνωστὴ ἡ ἀπέχθεια τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς πρὸς τὸ κενό. Ὅσο δὲν παρουσιάζεται καινούρια ἰδεολογία νὰ διεκδικήσει σοβαρὰ τὴ θέση του, ὁ συντηρητισμὸς θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ, ἔστω καὶ μὲ μειωμένη ἐντάση—ἴσως καὶ νὰ φυτοζωεῖ— ὅπως καὶ ἡ ἀρχαία πίστη, ἐπὶ αἰῶνες μετὰ τὸ χάσιμο τῆς φρεσκάδας καὶ τῆς δυνάμεώς του.

Ἡ φύση καὶ ὁ χαρακτήρας τῶν νέων ἰδεολογιῶν, πάλι, ἔχουν ἀμεση σχέση μὲ τὸ πρόβλημα τῆς προσαρμογῆς τοῦ συντηρητισμοῦ: δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπαναληφθεῖ τὸ κλασσικὸ ἱστορικὸ φαινόμενο τῆς σύγκρασης—τέτοιες τάσεις ἀρχίζουν κιόλας νὰ διαγράφονται μὲ τὴν προσέγγιση Ἑλλήνων συντηρητικῶν στὸν «ἀμερικανισμό», μιὰ νοοτροπία στὴν οὐσία τῆς καινοτόμο, μὰ ἀρκετὰ ἐλαστικὴ ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀφομοιώσει βαθμιαῖα μερικὰ τουλάχιστο στοιχεῖα τοῦ νεοελληνικοῦ συντηρητισμοῦ καὶ νὰ σεβαστεῖ τὰ ἐξωτερικὰ του γνωρίσματα. Μιὰ παρόμοια ἐξέλιξη θὰ ἐξαρτηθεῖ, φυσικά, πολὺ κι' ἀπὸ τίς πολιτικοοικονομικὲς συνθήκες τῶν ἐπόμενων χρόνων.

Ἡ δύναμη ἀντίστασης τοῦ συντηρητισμοῦ μὲ τὴ σημερινὴ του μορφή δὲν φαίνεται πολὺ μεγάλη. Ἡ Ὁρθοδοξία δὲ

διαθέτει ούτε τον πνευματικό εξοπλισμό, ούτε τα στελέχη που χρειάζονται για έναν άνοιχτο συναγωνισμό στο πνευματικό πεδίο ούτε έναντιον του ορθολογικού επιστημονισμού που εξακολουθεί ν' αναπτύσσεται σά φάση τής ανθρώπινης πνευματικής πορείας, ούτε έναντιον τών νεώτερων μετα-ορθολογικῶν τάσεων τής εποχῆς που τόσο ἐπιτήδεια κατορθώνει νά απορροφήσει, κατά μεγάλο μέρος, ὁ καθολικισμός. Ἡ συντηρητικὴ ἔννοια τοῦ ἔθνους, πάλι, σάν ἀπόλυτα κυρίαρχη μονάδα, ὀλοένα χάνει τὴ δύναμή της μέσα στίς σημερινές πραγματικότητες καὶ χρωστέει τὴν πρόσφατη ἀναζωπύρωσή της σὲ τυχαίους ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς. Σ' αὐτὸ τὸν τόμῳ, ὡστόσο, ὑπάρχουν πολλές πιθανότητες προσαρμογῆς: ὁ Νεοέλληνας ἔχει ἀρκετὴ ἀντίληψη «παγκοσμιοτικῆς» καὶ εὐρύτερης κοινότητος συμφερόντων ὡστε νάναί πρόθυμος νά προχωρήσει, σάν ἔρθει ἡ ὥρα, σὲ ὑπερεθνικές μορφές σύνθεσης — ἀλλῶστε ἔχει βαθειές ρίζες στήν ἱστορία τοῦ ἢ πίστη στήν ἐθνότητα περισσότερο παρά στὸ κράτος. Ὅσο γιὰ τὴν οἰκογένεια, μπορεῖ νά προβλεφθεῖ ἡ πιθανότητα μακρόχρονης διατήρησής της σά θεσμοῦ, γιατί καμμιά καινούρια ἰδεολογία δὲ ζητάει τὴν κατάργησή της. Ἡ εἰδικὴ συντηρητικὴ ἀπόχρωση ὁμως που περιγράψαμε παραπάνω, ὡστόσο — οἱ αὐστηροὶ σεξουαλικοὶ περιορισμοί, τὰ ἐγ-

κλήματα τιμῆς κλπ. — φαίνεται καταδικασμένη ἀπὸ τίς νέες συνθήκες.

Ἀναφέραμε παραπάνω τὸν «ἀμερικανισμό» σά νοοτροπία που σημειώνει συνεχῆ πρόοδο καὶ διεκδικεῖ τὴν πίστη δλων τῶν λαῶν καὶ τοῦ δικοῦ μας. Ἴσως μπορούμε νά τὸν ὀνομάσουμε, κάπως καταχρηστικά, ἰδεολογία — ἂν θυμηθοῦμε ὅτι, πέρα ἀπὸ τὰ δόγματά του που ἀναφέρονται σὲ ὑλικά ἀγαθά, πρεσβεύει καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἀπὸ τὸ σοβιετικὸ κόσμο, προβάλλει μὲ δύναμη καὶ προοδεύει μιὰ ἄλλη ἰδεολογία που, πέρα κι' αὐτὴ ἀπὸ τὰ συνθήματα ορθολογικῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας, ἀσκεῖ ἐπιβολὴ μὲ τὸ ὄραμα τῆς «δικαιοσύνης». Ἀπὸ τὴ Δύση ἔνα προμηθεϊκὸ ἀρχέτυπο, ἀπ' τὴν Ἀνατολή ἔνα μεσσιανικὸ παλεύουν γιὰ τὴν ψυχὴ τῆς ἀνθρωπότητος. Στὴ μέση, μερικοὶ Εὐρωπαῖοι διανοούμενοι προσπαθοῦν ἐναγώνια νά βροῦν τὴ μέση, συνθετικὴ γραμμὴ. Ἀπὸ τὴν ἔκβαση τοῦ παγκόσμιου ἰδεολογικοῦ ἀγῶνα θά ἐξαρτηθεῖ, κατά μεγάλο μέρος, καὶ ἡ τύχη τοῦ συντηρητισμοῦ στήν Ἑλλάδα: ἂν θά ξερριζωθεῖ βίαια ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῆς Ἀνατολῆς, που τοῦ εἶναι ὀλότελα ἐχθρική, ἢ ἂν θά βαδίσει ἀργά, ἀνεπαίσθητα, πρὸς ἔνα ἀξιοπρεπὴ καὶ ἀνώδυνο θάνατο, ἀπορροφημένος ἀπὸ τὴ συγγενικότερη Δύση.

ΡΟΔΗΣ ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

ΕΙΚΟΝΕΣ

*Παιδοῦλες ἀσπρομάντηλες, χωριάτισσες, σι' ἀμπέλια
τραγουῦν μ' ἀγνὸ παράπονο καὶ ὄλο ἀνεμελιά . . .*

*Ἀγκαλιασμένη ἀδερφικὰ σιτὸν πλάτανο τῆς βρύσης,
διάχυτο γύρω τ' ἄρωμα σκορπίζ' ἢ ἀγραμπελιά.*

*Μέσ' τῆς κοιλάδας τὴν ἐρμιὰ τ' ἀηδόνια τραγουδᾶνε
τὰ πολυτρύχια σιόλισμα σιτὴ φλύαρη πηγῆ.*

*Τὰ μεσημέρια σμίγουνε κάποιοι χωριάτικ' ἤχοι
μὲ τὴ θαμπὴ τοῦ Ἀλφειοῦ κι' ὀγρὴ μαρμαρυγῆ . . .*

ΒΥΡΩΝ ΔΑΒΟΣ